

P. BIRKERTA „PSIHOLOĢIJA” (1921) JAUNU DIMENSIJU KONTEKSTĀ

P. BIRKERTS’ “PSYCHOLOGY” (1921) IN THE CONTEXT OF NEW DIMENSIONS

Ināra Leikuma, Mg.psych.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Neretas 10-119, Jelgava, LV-3002
inaaral@inbox.lv
28225577

Abstract. The article deals with the structure, subjects and topicalities of the first psychology textbook published in Latvia. The acquired information is reviewed in the context of the contemporary science of psychology. “General psychology” (2000) by P. Vorobjovs is used for the text analysis and comparison.

Within the framework of this article an in-depth analysis of the chapter “Feelings and emotions” has been carried out. Also moral feelings have been taken into account.

The research leads to the conclusion that, regardless of the 90 years that separates both of the above mentioned textbooks, they have many similarities. Almost all psychic processes that are important for contemporary psychology can be found also in P. Birkerts’ “Psychology”. However, in some places there are terminological differences – for example, nowadays – “sense”, in P. Birkerts’ work – “apprehension”. Certain difference can be observed regarding the volume of inspected topics.

P. Birkerts practically omits the history of psychology, whereas in P. Vorobjovs’ work this topic is very important. In his turn P. Birkerts pays far more attention to such psychic processes as memory, imagination, feelings, and emotions. The research leads to the conclusions that the main similarities between these textbooks pertain to psychological topics, whereas the main differences are found in the structure and traditions of scientific work (methods, history). When discussing the main psychological topics, both authors pay attention to the same ideas but the accents are different.

Keywords: P. Birkerts, psychology, contemporary psychology, new dimensions.

Šogad pāriet 130 gadi kopš P. Birkerta (1881-1956) dzimšanas un 90 gadi kopš viņa grāmatas „Psiholoģija vidusskolām, skolotāju semināriem un pašmācībai” (1921) izdošanas.

Kā zināms, psiholoģija kā patstāvīga zinātne radās vēl. Tikai 19. gadsimta vidū, pateicoties V. Vunda eksperimentālajiem pētījumiem, atklājas jaunas cilvēka psihes darbības likumsakarības, kuras nav izskaidrojamas ar fizikas, ķīmijas vai bioloģijas likumiem. 20. gadsimta sākumā, pateicoties P. Birkertam, jaunā zinātne veidojas arī Latvijā.

Protams, jau ilgi pirms tam cilvēki reizumis nodevās introspekcijai un bija pietiekami saprātīgi, lai mēģinātu izzināt psihiskās parādības. Taču tas galvenokārt izpaudās teorētisku spriedumu līmenī. Tā kā garīgais faktors nav precīzi izmērāms un viennozīmīgi izskaitļojams, visu laikmetu praktiķiem, kā arī eksakto zinātņu pārstāvjiem tas šķitis nedefinējams un mazsvarīgs. Katra cilvēka psihiskās izpausmes ir individuālas un tāpēc to neierobežotā daudzveidība ir grūti definējama un iekļaujama zinātniskos „rāmjos”.

Būtībā par pirmās psiholoģijas mācību grāmatas autoru var uzskatīt Aristoteli, kura apmēram pirms 2350 gadiem uzrakstītajā darbā „Par dvēseli” dvēsele definēta kā dabas veidota, ar orgāniem apgādāta ķermeņa pirmā entelehija, ar entelehiju saprotot mērķtiecīgu virzītājspēku.

Aristoteliskās tradīcijas dvēseles izpratnē saglabājās vismaz līdz 16. gadsimtam. Vēstures gaitā psiholoģijas priekšmets ticis definēts dažādi. Jēdzieni „dvēsele” un „gars” nereti tika uzskatīti par pārāk filozofiskiem vai reliģiskiem un tātad, nezinātniskiem. Psiholoģijas jēdziena definīcija ir atkarīga no priekšstata par psihi katrā konkrētā laikmetā. Īpašu vietu psihi izpratnē filozofijas ietvaros ieņem Dekarta (1596-1650) mācība par apziņu kā cilvēka iekšējo pasauli, kas ir pretstats materiālajai pasaulei un ir izzināma tikai introspekcijas ceļā. Ar R. Dekartu sākas jauna filozofija, kas cilvēka jautājumu paceļ augstākā līmenī. Veidojas jauna, vispārīga cilvēka teorija, kura balstīta uz empīriskiem pētījumiem un loģiski-matemātiskiem principiem. Šāda pieeja stimulēja vispusīgu cilvēka izpēti, kas savukārt kalpoja par būtisku priekšnoteikumu psiholoģijas kā patstāvīgas zinātnes izveidē.

Mūsdienās ar psiholoģiju tiek saprasta zinātne par cilvēka uzvedību, pārdzīvojumiem un (to abu rezultātā) gūto pieredzi.

Mēģinot izprast mūsdienu cilvēka uzvedību un pārdzīvojumus, varētu piekrist K. G. Junga teiktajam, ka fenomens „mūsdienu cilvēks” sastopams pietiekami reti, jo tādām cilvēkiem ir jābūt augstākā pakāpē apzinīgam. Mūsdienu cilvēks ir tas, kurš pilnībā apzinās tagadni un to, ka, ja arī šobrīd viņa attīstība ir sasniegusi kulmināciju, tad jau rīt šis līmenis var tikt pārspēts. „Šodien” ir tikai starp stāvoklis starp „vakar” un „rīt”. Šodienas galvenā misija ir saistīt pagātni ar nākotni. Mūsdienīgumu bieži vien pavada „piepacelta” ilūzija, ka mēs esam vēstures attīstības kulminācija. Varētu teikt, ka jautājumā par indivīda garīguma un pasaules korelāciju dominē Č. Pirsas pragmatisma shēma: cilvēks-darbība-panākums. Par fundamentālo zinātņu paradīgu kļuvis universāls evolucionisms. Tas nozīmē, ka jebkura esamība tiek uzlūkota tikai kā tālākas attīstības instruments, un tagadne – tikai kā tramplīns nākotnei. Attīstība tradicionāli tiek saprasta kā virzība uz priekšu, uz augšu. Arī cilvēks ir daudzu gadsimtu attīstības „produkts”, bet diemžēl arī daudzu cilvēces cerību sabrukums.

Šādā noskaņā skatot psiholoģijas zinātnes attīstību Latvijā, par dotā pētījuma **uzdevumu** tiek izvirzīta P. Birkerta un A. Vorobjova mācību grāmatu teksta salīdzināšana un analīze.

Pētījuma mērķis: atklāt, atspoguļot un interpretēt kopīgo un atšķirīgo P. Birkerta „Psiholoģijā” (1921) un A. Vorobjova „Vispārīgajā psiholoģijā” (2000).

P. Birkerts definē psiholoģiju kā „... pārbaudītas, sakārtotas zināšanas par psihi” (Birkerts, 1921). A. Vorobjovs: „...psiholoģija ir zinātne par psihes attīstības likumsakarībām un funkcionēšanu” (Vorobjovs, 2000).

Grāmatas sākumā P. Birkerts skaidro psiholoģijas jēdzienu un tās uzdevumus. Arī A. Vorobjovs sāk ar atbildi uz jautājumu: ko pētī psiholoģija. Taču tālākajā izklāstā redzam būtiskas atšķirības tēmu izvēlē un izvietošanas struktūrā. P. Birkerts turpinājumā nosauc un īsi raksturo psiholoģijas nozares, par kurām var teikt, ka būtībā par tādām runā arī mūsdienu psiholoģija. Tās ir: dzīvnieku psiholoģija, cilvēka psiholoģija, individuālā psiholoģija, diferenciālā psiholoģija, ģenētiskā un sociālā psiholoģija, kā arī teorētiskā un praktiskā psiholoģija. A. Vorobjovs nosauc: darba, pedagoģisko, medicīnas, sporta, juridisko, attīstības, anomālās attīstības, salīdzinošo, sociālo un parapsiholoģiju. Šajā mācību grāmatā psiholoģijas nozaru klasifikācija seko pēc samērā detalizēta ieskata psiholoģijas vēsturē un 20. gadsimta psiholoģijas galvenajos virzienos. Autors raksturo biheiviorismu, geštaltpsicholoģiju, lielu vietu ierāda psihoanalīzei, K. G. Junga un A. Ādlera teorijām. Šie virzieni izveidojas jau 20. gadsimta sākumā, tāpēc grūti saprotams tas, ka P. Birkerta grāmatā tie nekur netiek pieminēti. Jautājumu var attiecināt uz psiholoģijas vēsturi kopumā, jo, neskatoties uz to, ka P. Birkerta grāmata ir apjomīgāka, psiholoģijas vēsture tur praktiski neparādās.

Šeit jāatzīmē vēl viena būtiska atšķirība: mūsdienu psiholoģijas mācību grāmatu ievada daļā parasti nozīmīga vieta ierādīta pētīšanas metodēm. P. Birkerta „Psiholoģijā” šādas nodaļas nav. Tas atkal var izraisīt pārdomas, zinot, ka P. Birkerts pats veicis pētniecisku darbību, vēl vairāk – viņu var uzskatīt par anketēšanas kā pētniecības metodes pamatlicēju Latvijā. Tas gan vairāk saistīts ar to, ka Birkerts ir ne tikai psiholoģijas, bet arī socioloģijas zinātnes izveidotājs Latvijā. Jau 1916. gadā P. Birkerts veic plašu anketēšanu, lai pētītu strādnieku šķiras pasaules uzskatu.

A. Vorobjova grāmatas pirmajā nodaļā ietverts paragrāfs par psihi kā psiholoģijas pētīšanas priekšmetu, par tās veidošanos un attīstību. Autors skata psihes filoģenētisko attīstību, tas ir, psihes attīstības stadijas saistībā ar nervu sistēmas attīstību, kas izpaužas kā sensorā, perceptīvā, intelektuālā psihe un apziņa kā psihes augstākā, tikai cilvēkam piemītošā stadija.

Ar apziņas saturu A. Vorobjovs saprot izziņas, emocionālo un individuāli tipoloģisko sfēru. Tālāk seko samērā plašs ieskats jautājumos par pašapziņu, tās struktūru, funkcijām, kā arī bezapziņas struktūru un funkcijām.

Gan P. Birkerta, gan A. Vorobjova grāmatu otrā nodaļa veltīta izziņas procesu atspoguļošanai. Mūsdienu mācību grāmatā nodaļā kognitīvās psiholoģijas pamati tiek iekļauti jautājumi par sajūtām, uztveri, domāšanu un runu, iztēli un jaunradi, uzmanību un atmiņu.

P.Birkerts zem nosaukuma” Intelektā jeb prāta elementi un pamatnoteikumi” runā par sajūtām, apziņu, interesi, uzmanību. Tālāk seko grāmatas trešā daļa ar nosaukumu” Intelektā jeb prāta psiholoģija”, kurā ietverti tādi jautājumi kā nojauta, apersepcija, asociācija, atmiņa, iedomas spēja jeb iztēle, domāšana, intuīcija. Kā redzams, apskatāmo jautājumu loks abiem autoriem ir līdzīgs. Atšķiras tēmu izvietojums nodaļās, izklāsta apjoms un akcenti. Kā jau minēts, A. Vorobjovs ievada daļā detalizēti skata psihi un apziņu, savukārt P. Birkerts apziņu iekļauj izziņas procesu grupā un saka, ka „apziņas lielā vienkāršība dara to grūti definējamu” (Birkerts, 1921). Acīmredzot šāds secinājums radies tāpēc, ka autors apziņas problēmu skata samērā šauri, ar apziņu saprotot „tādu psihi īpašību, kura psihei dod iespēju nojaust un zināt savu stāvokli un savas rošības, aktivitātes, apzināt sevi pašu(ap-ziņa)” (Birkerts, 1921).

Šī raksta ietvari neparedz augstākminēto grāmatas nodaļu, kā arī personības individuāli tipoloģisko īpašību izvērstu salīdzinājumu un vērtējumu. Turpmāk tekstā tiks plašāk apskatīta jūtu un emociju problēma, pie tam akcentējot morālās jūtas.

Abu autoru darbos izziņas procesu izklāstam seko nodaļa par jūtām un emocijām. P. Birkertam tā ir grāmatas ceturtā nodaļa ar nosaukumu „Jūtu psiholoģija”. A. Vorobjovam – grāmatas trešā nodaļa „Personības un gribas sfēra”. Jāatzīmē, ka P. Birkerta grāmatā šī ir viena no apjomīgākajām nodaļām un aizņem 80 lappuses. Salīdzinājumam – A. Vorobjova grāmatā tās ir 13 lappuses. Iespējams, tas skaidrojams ar P. Birkerta empīriskajiem pētījumiem latviešu tautas folkloras jomā, mīlestības psiholoģijā, daiļradīšanas psiholoģijā, kā rezultātā autors operē ar ļoti bagātu faktu materiālu un krāsainiem piemēriem jūtu sfēras raksturošanai.

Jūtu jēdziena izklāstā abās mācību grāmatās vērojamas samērā būtiskas atšķirības.

Mūsdienu psiholoģijā sākotnēji tiek skaidrots jūtu un emociju jēdziens, ar jūtām saprotot subjektīvo pasaules vērtēšanas sistēmu, bet ar emocijām – ”jūtu priekšmetu subjektīvo vērtējumu aktualizācijas procesu” (Vorobjovs, 2000). Būtiskākās atšķirības šo jēdzienu lietošanā saistās ar ilgstamību: jūtas ir stabilākas un ilglaicīgākas, emocijas – spilgtākas un īslaicīgākas, kā arī šo procesu saistību ar nervu sistēmu, kur emocijas tiek skatītas saistībā ar smadzeņu darbību kā fizioloģisko norišu sekas, kas vērojamas arī citām dzīvām būtnēm, savukārt jūtas ir sociālas un specifiski „cilvēciskas”.

Birkertam „jūtas ir psihisko rošību internais jeb iekšējais aspekts, zinams psihi stāvoklis, noteikums” (Birkerts, 1921). Par galvenajiem jūtu elementiem autors uzskata pieredzējumu, pieredzējuma vērtēšanu, pieredzējuma vērtības nojautu un attiecīgo psihi stāvokli. „Jūtas ir tāds psihi stāvoklis, kurš rodas, psihei izmanot pieredzējuma vērtību priekš sevis” (Birkerts, 1921). Jušanas procesa būtība ir vērtēšana. Otrajā nodaļā P. Birkerts izdala jūtu veidus, īpašības un

funkcijas. Jāsaka, ka tas ir tikai viens no iedalījumiem. Arī tālāk tekstā jūtas tiek dalītas un klasificētas pēc dažādiem kritērijiem. To var uztvert kā interesantu lasāmvielu, taču šāds stils mācību grāmatā var sagādāt grūtības vielas izpratnē un apguvē.

Mūsdienu psiholoģijā jūtas daļa augstākajās un zemākajās. Arī P. Birkertam tālāk tekstā šāds dalījums parādās, bet sākumā viņš izdala trīs jūtu veidus: tīksme vai bauda, netīksme, vienaldzība. P. Birkerta skaidrojumā tīksme un netīksme interpretēta līdzīgi kā A. Vorobjova grāmatā zemākās jūtas. „Zemākās jūtas saistītas ar priekšmetiem, kuri apmierina cilvēka dabiskās vajadzības (ēdiens, ūdens, siltums, utt.)” (Vorobjovs, 2000). Par vienaldzību Birkerts gan saka, ka absolūtas indifferences jūtas nav, tomēr iespējamās situācijas, ”kad psihe pieredzējumā neizredz sevīm nekādas vērtības...” (Birkerts, 1921). Vērojot mūsdienu sabiedrībā valdošās norises un morālo vērtību devalvāciju, diemžēl jāatzīst, ka vienaldzība ir samērā izplatīts psihiskais stāvoklis.

A. Vorobjovs kā galvenās jūtu īpašības nosauc: polaritāti, ambivalenci, intensitāti, stēniskumu un astēniskumu. P. Birkertam jūtu īpašības – kvalitāte, intensivitāte jeb sparība, ilgums. Redzam, ka uzskaitījums ir atšķirīgs, izņemot tādu īpašību kā intensitāte. A. Vorobjovs pēc intensitātes jūtas iedala stiprās, vājās un vētrainās, intensitātes pakāpi saistot ar cilvēka individuālajām īpašībām: nervu sistēmas tipu, temperamenta un gribas īpašībām. Pārdzīvojuma intensitāti mūsdienu mācību grāmatās vairāk skata emociju kontekstā, nosaucot jūtu toni, afektu, stresu, kaislības, garastāvokli. P. Birkerts runā par jūtām vārda plašākā un šaurākā nozīmē. „Jūtas vārda plašākā nozīmē aptver visus un visādus jūtu stāvokļus: no impresijām un noskaņām līdz kaislībām. Jūtas vārda šaurākā nozīmē ietver emocionālos stāvokļus, kas spēka, stipruma ziņā ir spēcīgāki un ilgāki par noskaņām” (Birkerts, 1921). Jūtu intensitāti autors skata plašāk un izmanto kā vienu no kritērijiem jūtu iedalījumam: impresijās jeb ieskaņās, noskaņās, jūtās vārda šaurākā nozīmē, emocijās, afektos, kaislības. Šeit interesi izraisa tādi jēdzieni kā ieskaņas un noskaņas. „...ieskaņas ir tikko manamas vieglas jūtības, kuras ilgst tikai īsu brītiņu” (Birkerts, 1921). Līdzīgi arī noskaņas ir vieglas un īslaicīgas. „Ja ieskaņa ir dzirkstele, tad noskaņa ir maza uguniņa nakts tumsā” (Birkerts, 1921). Šeit P. Birkerts izsaka interesantu spriedumu par jaunlaiku cilvēku: „Sevišķi noskaņu pasaule ir bagāta jaunlaiku cilvēkam ar viņa attīstīto, izsmalcināto psihi. Modernā psihe var tamdēļ vairāk noskaņu radīt, ka viņa: 1) jūtīgāka, maigāka, uztveršanas spējīgāka; 2) ka viņai lielāks domu un ideju krājums, bet ap katru ideju vijas noskaņu un jūtu stīgas; 3) ka modernā pilsētu, rūpnieciskā, saimnieciskā, sabiedriskā un kultūrelā dzīve daudz bagātāka un dažādāka par agrāko vienmuļo lauku dzīvi; 4) ka dzīves plūdums straujāks, dzīves pulss ātrāks, notikumi raibu raibā mudžeklī joņo uz priekšu, un tagad cilvēks īsā brīdī pārdzīvo tik daudz, kā agrāk viņš pārdzīvoja gados un gadu desmitos. Pārdzīvojumu lielā bagātība psihei neļauj pie katra no tiem

kavēties ilgi, bet tikai īsus brīžus. Ronas ne ilgās jūtas, bet tikai noskaņas” (Birkerts, 1921). Salīdzinot ar to, ko redzam šodien, šķiet, ka viennozīmīgi varētu piekrist tikai ceturtajam punktam, bet par to, vai mūsdienu cilvēks kļuvis jūtīgāks, maigāks un idejām bagātāks, īstas pārlicības diemžēl nav.

Atšķirība no mūsdienu psiholoģijas vērojama arī jautājumā par saistību starp sajūtām un jūtām. Var piekrist Birkerta domai par to, ka katrai sajūtai ir trīs aspekti: intelektuālais jeb prāta, emocionālais jeb jūtu un gribas jeb darbības. Sajūtas sniedz vielu prātam, kurš to pārvērš idejās, un gribai, kas pārvērš to darbībā. Pie tam sajūtas ierosina psihē tīksmi vai netīksmi, ciešanas vai baudu – sajūtu emocionālo aspektu. Tas nozīmē, ka katrā sajūtā ir jūtu elementi. Arī šeit redzam, ka autoram nav īstas konsekvences jēdzienu *jūtas* un *sajūtas* lietošanā. Tiesa, P. Birkerts atzīmē to, ka nereti jēdzieni *jūtas* un *sajūtas* tiek identificēti vai pat lietoti kā sinonīmi. Viņš raksta, ka šiem procesiem ir kopīgas īpašības – kvalitāte, intensitāte, ilgums, bet ir arī atšķirības. Autors gan nemin būtiskāko atšķirību – sajūtas ir izzīņas process, jūtām pamatā ir vērtējošā funkcija.

Izvēršot jautājumu par jūtu funkcijām, Birkerts raksta, ka: 1) jūtas ir mūsu dzīvības galvenais sargs. „Sāpes ir zīme, ka organisms tiek bojāts...Viņas ir arī signāls un palīgā saucieni... Bauda savukārt ir zīme, ka organismā viss kārtībā” (Birkerts, 1921). „Ja jūtu nebūtu, tad organisms un dzīvās būtnes drīz aizietu bojā. Piemēram, piespiežoties pie karstas dzelzs, mēs nemanītu, ka nodeg mums locekļi; karā neievērotu, ka esam ievainoti un noplūstam asinīm.” (Birkerts, 1921). Taču šādā interpretācijā sāpes būtu jāsaprot kā sāpju sajūtas, nevis jūtas. 2) Jūtas ir galvenais dzinējspēks. Viņaprāt, cilvēka rīcību biežāk vada jūtas, nevis prāts. Pie tam to var teikt ne tikai par atsevišķu indivīdu, bet pat par veselām tautām, masām: „...visas lielākās sabiedriskās kustības, visasiņainākie kari, lai arī tie ietu zem kādiem karogiem un ar kādiem ideāliem un lozungiem iedami, notiek tikai pacilātu, sakustinātu jūtu stāvoklī, notiek zem kaislību spiediena un jūtu varenā plūdumā” (Birkerts, 1921). 3) Jūtas ir vērtību mēraukla, kritērijs.

A. Vorobjova „Psiholoģijā” jūtu funkcijas atsevišķi netiek apskatītas, vien cita starpā pieminēts, ka jūtas kalpo kā cilvēka darbību rosinošs motīvs un subjektīvs vērtējums.

Tālāk P. Birkerts ļoti plaši skaidro individuālās un sociālās jūtas. A. Vorobjova grāmatā šāda dalījuma nav.

Individuālo jūtu uzskaitījums ietver sevī daudz interesantu, personību raksturojošu pazīmju. Tās ir pasīvās paš aizsardzības jūtas – bailes, šausmas, aktīvās paš aizsardzības jūtas – naidis, dusmas, atriebība, attīstības un paš izplatības jūtas – sacīkstes, cīņas, varas, cietsirdības, pašvērtības jūtas – gods, lepnums, slavas kāre, uzpūtība. Autors skaidro šo jūtu būtību, veidus, cēloņus. Piemēram, raksturojot dusmas, P. Birkerts raksta: „asinstrauki izplešas, seja piesarkst, lielās vēnas

uz sejas un pieres pietūkst. Pārāk spēcīgos dusmu brīžos daži asintrauki var pat plīst, var sākties asinsnoplūšana no deguna, plaušām. Var iestāties pat nāve.... Balss paliek aizsmakusi, kērkstoša. ...Elpošana nevienāda, nāsis plati ieplešas. Zobi sakniebti un parasti atņirgti” (Birkerts, 1921). Interesanti, ka naids šeit tiek interpretēts kā civilizēta, intelektualizēta dusmu forma. Kopumā tikai dusmu raksturojumam mācību grāmatā atvēlētas sešas lappuses. P. Birkerts atzīst, ka katrai emocijai ir divas puses: psihiskā un fizioloģiskā. Atsevišķu, īpaši individuālo jūtu raksturošanai, autors nereti izmanto spilgtus fizioloģisko izpausmju raksturojumus. Salīdzinājumam jāatzīmē, ka šis aspekts samērā plaši atspoguļots arī A. Vorobjova grāmatā, kur tam veltīta atsevišķa nodaļa – emocionālie stāvokļi un fizioloģiskie procesi (Birkerts, 1921).

Jau minējām, ka P. Birkerts jūtas klasificē ļoti detalizēti. Ņemot par pamatu jūtu „audumu” un struktūru, autors runā par zemākajām un augstākajām jūtām. Taču tālākais tēmas izvērsums ļoti būtiski atšķiras no A. Vorobjova interpretācijas. P. Birkerts ar zemākajām jūtām saprot jūtas, kuras saistītas ar sajūtām un tās ir redzes, dzirdes, taustes, garšas, ožas, kontakta, temperatūras, sāpju maņas. Arī šīm jūtām raksturīgas kopējās jūtu īpašības: kvalitāte, intensitāte, ilgums, tīksme un netīksme.

Attiecībā uz augstākajām jūtām A. Vorobjova „Vispārīgajā psiholoģijā” minētas morālās, intelektuālās, estētiskās un praksiskās jūtas.

Jautājumu par augstākajām jūtām P. Birkerts skata ļoti plaši, izdalot individuālās jeb patības, sociālās jeb sabiedriskās, ētiskās jeb tikumiskās, intelektuālās jeb prāta, estētiskās jeb daiļuma un reliģiskās jūtas (Birkerts, 1921).

Skatot morālās jūtas, A. Vorobjovs nosauc: pienākuma, atbildības, draudzības, mīlestības, patriotisma, jūtas, sīkāk pakavējoties pie draudzības jūtu skaidrojuma. Interesanti, ka P. Birkerts, runājot par morālajām jūtām, mīlestību un draudzību pat nenosauc. Zinot autora pētījumus, kas apkopoti grāmatā „Mīlestības psiholoģija”, grūti izskaidrot, kāpēc mācību grāmatā, kura paredzēta jauniem cilvēkiem, šāda visnotaļ aktuāla tēma netiek apskatīta.

Birkerts. „Ētiskās jeb tikumiskās jūtas ir jūtas pret zināmā laikā un zināmā sabiedrībā atzītu labu vai ļaunu darbību” (Birkerts, 1921).

A. Vorobjovs. Morālās jūtas „...ir pienākuma, atbildības, draudzības, mīlestības, patriotisma, jūtas utt. Šo jūtu pamatā ir sabiedrisko interešu un savu saistību attiecībā pret sabiedrību apzināšanās” (Vorobjovs, 2000). Redzam, ka abi autori akcentē saikni ar sabiedrību.

Birkerts īpaši akcentē morālo jūtu sociālo dabu, uzskatot, ka par tikumību var runāt tikai cilvēku savstarpējo attiecību un darbības sakarā. Attiecībās ar dabu cilvēks nav ne tikumīgs, ne netikumīgs (piemēram, peldoties, vērojam saulrietu vai elpojot). Iespējams, ka no psiholoģijas

skatu punkta tam varētu piekrist, taču mūsdienu ētikas problēmu kontekstā cilvēka attieksme pret dabu ietver sevī plašu ētisko problēmu loku. Arī attieksme pret sevi pēc P. Birkerta domām nav saistīta ar tikumību. Cilvēks guļ, ēd, staigā un tikumiskajai apziņai ar to nav nekāda sakara, ja vien šī izturēšanās nekaitē līdzcilvēkiem un sabiedrībai. Runājot par to, vai attieksmē pret sevi atrodami morālie aspekti, noteikti pastāv iespēja oponent, bet atgriežoties pie pētījuma mērķa, jāatzīmē, ka A. Vorobjovs šādu aspektu neizvērs, un kopumā morālo jūtu traktējumā ētikas kategorijas neiekļauj. Savukārt P. Birkerts atsaucas uz ētikas normām, ar tām saprotot labā un ļaunā kritērijus. „Ētiskās jeb tikumiskās attiecības ir tādas sociālās attiecības, kuras veicina sabiedrības labklājību un kuru uzturēšanai sabiedrība lieto tikai tīri psihisku spaidu, savas simpātijas un antipātijas” (Birkerts, 1921). Te autors izsaka interesantu spriedumu par to, ka būtībā ētiskās normas un laba un ļauna jēdzieni ir mainīgi, atkarīgi no vēsturiskajiem apstākļiem un attiecīgās sabiedrības tradīcijām. Taču tas nemaina pašu ētisko jūtu struktūru. „Viņas neprasa, kas katrā laikā ir šis labs un ļauns, ..., kur viņš gadās, bet tiklīdz viņš ir, viņas pret to ieņem zināmu stāvokli” (Birkerts, 1921). Nosaucot ētisko jūtu šķiras, P. Birkerts min pienākuma jūtas, sirdsmieru, nožēlošanas jūtas, pašpārmētuma jūtas. Tādas pienākuma jūtas ir tās, kuras atrodamas abās klasifikācijās. Birkerts sāk ar ļoti interesantu teikumu: „Pienākuma jūtas ir jūtas, ko cilvēks jūt pret pienākumu” (Birkerts, 1921). Vorobjovam pienākuma jūtas ir savu saistību attiecībā pret sabiedrību apzināšanās un to dziļš pārdzīvojums. Saistībā ar pienākumu abi autori skar tādu būtisku kategoriju kā sirdsapziņa. Mūsdienu mācību grāmatā sirdsapziņa ir cilvēka rīcības pašvērtējuma rezultāts. P. Birkerts par sirdsapziņu runā plašāk, uzskatot to par visu tikumisko jūtu „kopaudumu”. Viņaprāt, sirdsapziņai ir sociāls raksturs, jo katra sabiedrība izveido savas tikumiskās normas, pie kurām pieradina indivīdu. „Ja sabiedrība saka: ir labi nokaut vecākus, Jaun-Kaledonijas iedzīvotājs tos nokauj, un sirdsapziņa tam liek mieru...” (Birkerts, 1921). Tādējādi sirdsapziņa ir sabiedrības balss cilvēkā. Šādā izpratnē tomēr zūd indivīda pašvērtējuma un atbildības aspekts. Taču, vērtējot ētiskās jūtas, Birkerts tomēr akcentē to, ka skaistākās ir tās jūtas, kuras plūst brīvi – cilvēks nezog ne tāpēc, ka to nedrīkst un ka par to var saņemt sodu, bet gan tāpēc, ka tāda ir viņa pārlicība. Kā zināms, ētikā šādā kontekstā mēdz runāt par morāles autonomo un konvencionālo līmeni. Noslēgumā abi autori uzsver audzināšanas lomu jūtu veidošanā. A. Vorobjovs ļoti īsi raksturo pārējos jūtu veidus, sakot, ka intelektuālās jūtas rodas izziņas darbībā, praksiskās, pārdzīvojot darbības procesu, estētiskās – saskaroties ar mākslu, dabu. P. Birkerta grāmatā šiem un arī citiem jūtu veidiem veltīts plašs izklāsts. Sīkāka P. Birkerta mācību grāmatas teksta interpretācija un analīze nav savienojama ar šī raksta iespējamo apjomu, kā arī mērķi un uzdevumu.

Pētījums ļauj secināt, ka:

1. P. Birkerta „Psiholoģija” (1921) un A. Vorobjova „Vispārīgā psiholoģija” (2000) pārstāv atšķirīgus sabiedrības un psiholoģijas zinātnes attīstības posmus. Kā rezultātā nav pamata runāt par to, ka kāda no šīm grāmatām būtu vairāk vai mazāk kvalitatīva.
2. Psihes izpratne, psihisko procesu uzskaitījums, personības individuāli tipoloģisko īpašību atspoguļojums abu autoru mācību grāmatās ir līdzīgs.
3. Atšķirības vērojamas apskatāmo jautājumu izklāsta shēmā, kā arī terminos un jēdzienos.
4. Var runāt par atšķirīgiem akcentiem. Piemēram, A. Vorobjovs plašāk skata apziņas problēmu, temperamenta jēdzienu, kā arī piedāvā praktiskus uzdevumus, savukārt P. Birkerts izvērsis jautājumu par jūtām un izziņas procesiem.
5. Grūti izskaidrot, bet jāsecina, ka P. Birkerta grāmatā nav skarti tādi mācību grāmatai būtiski jautājumi kā psiholoģijas vēsture un pētīšanas metodes.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Birkerts P. Psiholoģija. Vidusskolām, skolotāju zemināriem un pašmācībai. Rīga, 1921. 263 lpp.
2. Vorobjovs A. Vispārīgā psiholoģija. Rīga, 2000. 212 lpp.